

ВІДГУК

офіційного опонента, доктора політичних наук, професора В.І. Бурдяк на дисертацію Ключковича Анатолія Юрійовича на тему «Еволюція моделі суспільно-політичного розвитку в Словацькій Республіці», подану на здобуття наукового ступеня доктора політичних наук за спеціальністю 23.00.02 – політичні інститути та процеси

Актуальність теми дослідження та її зв'язок з державними науковими програмами. У сучасних умовах чинники поступових змін суспільно-політичної моделі держав, безумовно, входять до найважливіших складових політичного розвитку. Тим самим перед вітчизняною політичною наукою постає складне завдання дослідження еволюції інституційних та поза інституційних сфер політики як єдиної цілості. Було б не зовсім правильно стверджувати, що в українській політичній науці відсутні такого роду дослідження, втім, саме сьогодні проблема набуває особливої гостроти і значимості. Це пов'язано, по-перше, з динамікою політичного процесу й реформами урядів держав, модернізацією політико-інституційних засад демократії та активізацією процесів залучення громадян до політики не лише під час виборів, а й у міжвиборчий період; по-друге, з потребою осмислення і вироблення адекватних шляхів вирішення політико-інституційних проблем організації державної влади, конвенційних і не конвенційних форм тиску на владу, розвитком «третього» сектора в ході трансформаційних процесів, взаємодії влади й опозиції в боротьбі з авторитарними тенденціями тощо.

З огляду на вищевикладене, очевидно, що дослідження проблем трансформації суспільно-політичного розвитку в Словацькій Республіці (СР), здійснене в дисертації Ключковича А. Ю. є на часі. Актуальність теми дослідження цієї дисертаційної роботи не викликає сумнівів. Потужний і ефективний потенціал еволюції моделі суспільно-політичних змін у Словаччині цілком ймовірно може слугувати прикладом, а досвід стати вагомим чинником подальшого політичного розвитку нашої держави.

Тема дисертаційного дослідження Ключковича А. Ю. пов'язана з науковими програмами, планами і темами Львівського національного університету імені Івана Франка. Зокрема, здобувач брав участь у розробці науково-дослідної проблематики кафедри теорії та історії політичної науки філософського факультету за темою «Політичні аспекти безпеки особи в контексті формування нових регіональних систем безпеки: індикатори та інституційні принципи й механізми гарантування» (номер державної реєстрації 0117U001398).

Оцінка обґрунтованості наукових положень дисертації, їх достовірності й новизни. Ключкович А. Ю. в роботі послідовно відстоює принципову ідею про застосування в дослідженні еволюції моделі суспільно-політичного розвитку Словаччини нової парадигми, замість усталеної в «класичній» транзитології моделі трьох послідовних стадій переходу до демократії (лібералізація, демократизація, консолідація). Він наголошує, що у словацькому випадку відбулося порушення послідовності переходу через не розмежованість (паралельність) фаз лібералізації та демократизації, а також нетривале функціонування гібридного політичного режиму, що спричинило «зигзагоподібність» (нелінійність) траєкторії транзиту (с. 70-73). Означену наукову позицію здобувача, на нашу думку, слід сприймати схвально.

Позитивно необхідно оцінити науковий підхід Ключковича А. Ю. щодо застосування інтегративної схеми вивчення суспільно-політичного розвитку сучасної Словаччини, використання концептуальних моделей, сформованих у межах транзитологічної парадигми, та альтернативних підходів до вивчення політичних змін, доповнення теоретичних схем транзитології та консолідології принципами неінституціонального та соціетального аналізу, положеннями системного та еволюційного підходів, що дозволило зробити більш методологічно коректною і контекстно-адаптивною авторську схему аналізу структури і динаміки розвитку суспільно-політичної моделі СР цього періоду (с. 79-80; 82-84; 92-97; 99-105). Таке розуміння суспільно-політичного розвитку держави дало можливість підняти методологію

дослідження на якісно новий рівень, по-новому оцінити політичні процеси, явища і закономірності.

Важливо, що автору вдалося провести системний широкомасштабний аналіз еволюції моделі суспільно-політичного розвитку в умовах політичної трансформації, визначити особливості її формування в словацькому суспільстві. В основу аналізу покладені концепції четвертного транзиту, що включає розбудову політичної демократії, ринкової економіки, національної державності та політичної нації; взаємодії одночасних економічних та політичних змін у посткомуністичному суспільстві; вплив завдань розбудови самостійної держави та необхідності завершення процесу національної інтеграції; подолання викликів та суперечностей у площинах «демократія і націоналізм», «ринкова економіка та соціальна держава», «ізоляція та євроінтеграційний курс» (с. 75-76), які теоретично розроблені і знайшли втілення в сучасних західних демократіях. Чіткий, ґрунтовний і достатньо глибокий аналіз концептуальних основ суспільно-політичного розвитку (с. 119–196), проведений в дисертації, має важливе значення і для нашої держави, адже в Україні навколо потреб формування моделі суспільно-політичного розвитку часто ведуться політичні спекуляції і маніпулювання.

Здобувач у дисертації отримав вагомі наукові результати, які характеризуються новизною, мають теоретичне і практичне значення. Наукова новизна роботи полягає найперше: у виробленні концептуального підходу до комплексного дослідження еволюції національних моделей суспільно-політичного розвитку, який базується на поетапному аналізі суспільно-політичних змін і трансформаційних процесів у СР через вплив структурних і процедурних чинників, співвідношення універсальних закономірностей і національних особливостей посткомуністичного розвитку (с. 78, 84, 92-95, 118); апробовано в словацькому суспільно-політичному контексті структурну схему аналізу демократичних трансформацій на партійному, державно-владному, громадському, політико-культурному рівнях (с. 117); обґрунтовано, що консолідація демократії в СР –

інтегральний результат багаторівневих соціально-політичних змін (с. 267-277, 298-303); встановлено, що системні труднощі дієвості моделі консолідованої демократії зумовлені суперечностями її процесуальних та структурних складових (с. 184-187, 199); доведено, що активна політична участь – не стійкий елемент політичної культури суспільства і на загальнонаціональному, і на місцевому рівні, хоч зберігає здатність до ситуативної протестної мобілізації у часи резонансних подій (с. 324-325, 382-384, 387-388); поглиблено формат специфіки демократичної трансформації СР в контексті загальних транзитивних характеристик країн ЦСЄ (с. 257-260); розширено розуміння, що вступ країни в ЄС як індикатор консолідації демократії не гарантує її подальший поступальний демократичний розвиток, відсутність спроб реставрації неліберальних режимів (с. 322-324); зроблено висновок про ендогенну складність суспільно-політичного розвитку СР у зв'язку з наявністю численних традиційних і нестандартних соціополітичних поділів, їх взаємним напластуванням, ситуативною актуалізацією і нестійкою партійно-політичною репрезентацією (с.400-411).

Слід підкреслити достатній науковий аналіз проблеми трансформації якості та змісту моделі суспільно-політичного розвитку СР, здійснений А. Ю. Ключковичем у контексті перспектив завершення процесів демократизації (с. 414-417). Дисертант стверджує про визначальний вклад «третього» сектора в протидію авторитаризму та консолідацію демократичного режиму в СР; встановлює кореляцію між загостренням проблем демократії, активізацією громадянського суспільства та посиленням конфліктності відносин у площині «влада – громадський сектор», що проявилось на різних етапах суспільно-політичного розвитку Словаччини.

Теоретичні узагальнення, наукові положення, висновки і рекомендації дисертації достатньо обґрунтовані. Достовірність наукових положень дисертації Ключковича А. Ю. визначається тим, що в ньому на основі сучасних методологічних підходів аналізуються реальні процеси, які відбуваються у сфері політичних відносин в Словаччині періоду системних

трансформацій; теоретичною та методологічною обґрунтованістю вихідних позицій дослідження. Привертає увагу ґрунтовний теоретико-методологічний аналіз проблеми, який базується на вивченні наукових підходів зарубіжних і вітчизняних вчених. Автор творчо використав як метатеоретичну основу наукового аналізу міждисциплінарний підхід, залучив сучасні філософські, політологічні, культурологічні та етнополітичні напрацювання фахівців.

Він поєднав інструментарій системного, соціологічного, нормативно-ціннісного підходів з методами структурно-функціонального аналізу, інституційним, історичним, порівняльним, статистичним (дані рейтингових моніторингів), що сприяло дослідженню суспільно-політичного розвитку СР з різних ракурсів, з'ясування його логіки і результативності. Дисертант уміло використав інтегративну схему аналізу, транзитологічний і альтернативні методологічні підходи (соціетальний, неоінституціональний, патологічний).

Можна стверджувати, що в цьому полягає важлива риса дослідження, репрезентована у концептуальному підході до комплексного дослідження еволюції національних моделей суспільно-політичного розвитку, результативності демократичних реформ і варіативності їх наслідків, співвідношення універсальних закономірностей і національних особливостей посткомуністичного розвитку (с. 33).

Завдання, поставлені та успішно вирішені в дисертації, достатні для досягнення мети, яка полягає у комплексному аналізі еволюції моделі суспільно-політичного розвитку в Словаччині. Положення наукової новизни дійсно нові, обґрунтовані і розкривають базову концепцію дисертації.

Структура дисертації спрямована на виконання поставлених завдань, продумана, логічна, науково аргументована, підтверджена викладом матеріалу в розділах. Вважаємо, що структура вдала і цілісна, оскільки посприяла розкриттю складного і суперечливого перебігу політичного процесу словацького суспільства та його політичної системи. Дисертаційне дослідження складається з шести розділів, які охоплюють найважливіші аспекти вказаної проблематики, повністю узгоджуються з дослідженням

основної мети і реалізацією завдань представленої роботи. Особливо слід наголосити на додатках дисертації, які містять доволі цікаві дані.

Застосований у роботі цілісний аналіз досліджуваної проблеми дав необхідний матеріал для узагальнень. Висновки автора викладено розгорнуто і послідовно до заявлених завдань дослідження. Автор показав виваженість та самостійність мислення, засвідчив уміння робити ґрунтовні висновки та узагальнення, концептуалізувати важливі для науки теоретичні положення.

Ключкович А. Ю. опрацював значний пласт (737) наукових джерел вітчизняних і зарубіжних авторів, пов'язаних з суспільно-політичною тематикою, потужну законодавчу базу СР. Використання різноманітних джерел дало можливість автору вирішити поставлені у роботі завдання, підготувати оригінальну і вагому в науковому плані роботу. Обґрунтування отриманих результатів, виклад матеріалу, збалансованість складових частин дисертації, підпорядковані вирішенню основних завдань дослідження.

Наукове та практичне значення результатів дисертаційного дослідження. Слід підкреслити важливе наукове і практичне значення одержаних в дисертації Ключковича А. Ю. наукових результатів. Змістовність і комплексний характер дисертаційного дослідження дали змогу здобувачу обґрунтувати суттєві для політичної науки положення. Висновки, пропозиції і рекомендації, сформульовані у дисертації, можуть бути основою для зацікавлених суб'єктів політичних відносин у здійсненні прогнозування еволюції моделі суспільно-політичного розвитку України в сучасному політичному процесі; базою пошуку сучасних форм взаємодії політичних інститутів та політичної участі громадян України.

Зауваження та дискусійні питання. Високо оцінюючи наукові положення і висновки дисертації, їх достовірність і новизну, доцільно, на наш погляд, висловити деякі побажання та дискусійні положення.

По-перше, вважаємо, що автор не зовсім коректно визначив предмет дослідження. Він вказує, що об'єктом дослідження є суспільно-політичний розвиток Словаччини. З цим погоджуємося. Далі, знаючи, що *предмет*

конкретизує певну сторону об'єкта, отже, є його частиною, правомірно записати, що «предметом дослідження є еволюція моделі суспільно-політичного розвитку Словацької Республіки». Можна далі конкретизувати, що процес еволюції відбувається шляхом змін на рівні партійної системи, державно-владних інститутів, громадського сектора, політичної культури суспільства, а можна цього і не вказувати. Адже назва будь-якої праці і є предметом дослідження, на що й спрямована вся увага науковця.

По-друге, в дисертації здійснений серйозний структурно-логічний аналіз еволюції моделі суспільно-політичного розвитку в СР, що знайшло свій вияв у відносно несприятливих стартових умовах переходу до демократії, чотиривимірній структурі транзиту, «зигзагоподібності» його траєкторії, не розмежованості фаз лібералізації та демократизації режиму, завищених соціальних очікувань і складності політико-культурного контексту тощо. Втім, вважаємо, що здобувачу слід було більш детально сформулювати положення про те, де перетинаються межі цих рівнів, чи є між ними залежність, якими є перспективи подальшої консолідації суспільства з огляду на якісну специфіку трансформації політичного простору.

По-третє, у висновках до підрозділу 6.1. «Партійно-політичні процеси в контексті парламентських виборів 2006-2016 рр.» автор вказує, що «важливим чинником структурування партійно-політичного простору є соціально-політичні розмежування, які віддзеркалюють глибинні суспільні розколи та специфіку ціннісних орієнтацій на різних етапах словацького переходу до демократії. Партійно-політичний розвиток засвідчив наявність численних соціополітичних розмежувань, які можна розглядати в розрізі як традиційних кліважних типів, так і нестандартних конфліктних ліній, властивих суто словацькому суспільству» (с. 354). Тож автор здійснює аналіз до 2016 р., а не до 2019 р., як вказано в хронологічних рамках дослідження, і наводить десять пар традиційних і нестандартних конфліктних суспільних ліній. Втім, 29 лютого 2020 р. в Словаччині відбулися чергові парламентські вибори, за результатами яких на країну очікує повне перезавантаження

влади: коаліцію створили досі опозиційні партії. Логічно виникає ланцюжок питань: чи після виборів 2016 р. (тобто впродовж наступних чотирьох років) посилювалися / нівелювалися конфлікти (наприклад, жодна з двох угорських партій не пройшла до парламенту, а в СР понад 10% населення – угорці)?; чому автор залишив поза увагою цей міжвиборчий період?; чи створює така ситуація (конфлікти; результати виборів) і наскільки загрозу для подальшої консолідації демократії? чому дослідження фактично завершилося 2016 р.?

По-четверте, на нашу думку, потребує додаткового обґрунтування і визначення політичної опозиції як повноцінної, та особливо незалежної, складової виборчих кампаній. Сучасна політична опозиція, розвиваючись в умовах демократизації, є надзвичайно складним для сприйняття процесом, який потребує всебічного і системного вивчення чинників взаємного впливу влади й опозиції, динаміки, прогнозування можливих результатів. Втім, автор, розкриваючи проблеми впливу цих процесів на предмет дослідження, їх зв'язок з подіями, що відбуваються в СР, завершує дослідження політичної опозиції 1998 р. На нашу думку, це вимагає пояснення, адже і в XXI ст. опозиція в цьому суспільстві представляла потужну силу, про що свідчать, зокрема результати парламентських виборів 2020 р., за якими, чотири опозиційні, демократичні партії створили урядову коаліцію.

По-п'яте, позитивно оцінюючи виконане дисертаційне дослідження, слід водночас підкреслити, що воно додатково виграло б від детальнішого формулювання положень новизни в тих підрозділах, яких це стосувалося. Також, на жаль, автору не вдалося уникнути повторів (звернення до одних і тих же подій та явищ у різних розділах), пропусків слів, особливо прийменників, неузгодженості слів у реченнях.

Повнота викладу наукових положень, висновків і рекомендацій в опублікованих працях. Працюючи над дисертаційним дослідженням, Ключкович А. Ю. опублікував у наукових виданнях 73 праці, в тому числі три монографії (одна одноосібна). У кінці кожного розділу дисертації вказані публікації автора, в яких відображені основні положення даного розділу.

Заслуговує на увагу і рівень апробації результатів дослідження. Окремі положення роботи автор представив у доповідях та виступах на 27 міжнародних, всеукраїнських і регіональних наукових, науково-практичних конференціях, конгресах та симпозіумах.

Оцінюючи в цілому дисертаційне дослідження Ключковича А. Ю., слід вказати, що його основні положення, висновки і рекомендації, попри зауваження і дискусійні моменти, мають належну аргументацію і достатньою мірою обґрунтовані, що засвідчує їх наукову достовірність.

Дисертація Ключковича А. Ю. – завершена наукова праця, виконана самостійно, в якій вирішена актуальна пріоритетна наукова проблема і отримані обґрунтовані результати; розроблено концептуальний підхід до комплексного дослідження еволюції національних моделей суспільно-політичного розвитку, який базується на поетапному аналізі суспільно-політичних змін і трансформаційних процесів у Словаччині. Зміст, логіка і послідовність викладення матеріалу, наукова новизна та її обґрунтованість, завершеність і якість оформлення роботи оцінені позитивно.

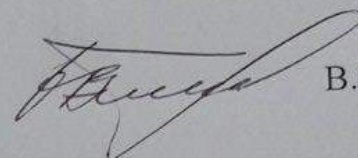
Ознайомлення зі змістом дисертації, авторефератом, монографіями, опублікованими науковими працями автора дозволяє зробити висновок щодо їхньої ідентичності. Наукові положення, висновки і рекомендації, наведені в авторефераті, належно розкриті й обґрунтовані в дисертації. Автореферат підготовлений згідно з вимогами до змісту, структури та стилю викладення й адекватно відображає основні здобутки автора, отримані в дисертації.

Дисертація Ключковича А.Ю. «Еволюція моделі суспільно-політичного розвитку в Словацькій Республіці» оригінальна, логічно завершена, обґрунтована праця, що містить наукову новизну. Вона виконана на належному науковому рівні, на актуальну тему, має теоретичне і практичне значення, свідчить про вміння здобувача використовувати сучасні методологічні підходи і методи наукових досліджень, творчо аналізувати та узагальнювати соціально-політичні процеси, формувати за результатами проведених досліджень обґрунтовані висновки і пропозиції.

Усе вище викладене дозволяє зробити висновок, що докторська дисертація Ключковича Анатолія Юрійовича відповідає вимогам «Порядку присудження наукових ступенів», затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 24 липня 2013 року № 567 (зі змінами), а її автор заслуговує на присудження наукового ступеня доктора політичних наук за спеціальністю 23.00.02 – політичні інститути та процеси.

Офіційний опонент:

Доктор політичних наук,
професор, професор кафедри політології
та державного управління Чернівецького
національного університету
імені Юрія Федьковича

 В.І. Бурдяк

